

ПОНЯТИЙНО-КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АППАРАТ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ УПРАВЛЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Л. В. Миськевич

Аннотация. В статье определено понятийно-категориальный аппарат формирования готовности будущих руководителей учебных заведений к использованию инновационных технологий управления в профессиональной деятельности. Основные понятия исследования: «образование», «учебное заведение», «управление учебным заведением», «будущий руководитель учебного заведения», «руководитель учебного заведения», «инновационные технологии управления», «готовность», «профессиональная деятельность».

Ключевые слова: образование, учебное заведение, управление учебным заведением, будущий руководитель учебного заведения, руководитель учебного заведения, готовность, инновационные технологии управления, профессиональная деятельность.

THE CONCEPTUAL-CATEGORICAL APPARATUS OF THE READINESS OF THE FUTURE MANAGERS FOR THE USING THE INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF MANAGEMENT AT THE PROFESSIONAL ACTIVITY

L. V. Miskevych

Abstract. In the article determined the conceptual and categorial apparatus of the readiness formation of future managers of educational establishments to using management innovative technologies. The basic concepts of our research are "education", "educational establishment", "management of educational establishment", "future manager of educational establishment", "manager of educational establishment" "innovative management technologies", "readiness", "professional activity".

Keywords: education, educational establishment, management of educational establishment, future manager of educational establishment, manager of educational establishment, innovative management technologies, readiness, professional activity.

УДК 378.147.035:34-057.875]:311.2

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

О.А. МУРЗИНА, аспірант кафедри освіти та управління навчальним закладом

Класичний приватний університет

E-mail: elena_murzina@ukr.net

Анотація. В статті здійснено аналіз результатів експериментального дослідження. Встановлено, що перспективним напрямком підвищення якості підготовки майбутніх юристів є формування системи його професійних ціннісних орієнтацій, яка виявляє ціннісну позицію особистості по відношенню до професійної діяльності. В нашому дослідженні ми визначили професійні ціннісні орієнтації майбутніх юристів як систему цінностей, ціннісні орієнтації, смислів та установок на правничу і соціально-значиму діяльність, що утворюють унікальну аксіосферу особистості, яка відображає особистісну, професійну та соціальну направленість юриста. З урахуванням специфіки професійної юридичної діяльності нами розроблено структуру професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів. У процесі дослідження структурного складу професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів виділено аксіологічний, психологічний, мотиваційний, когнітивний і прогностичний компоненти, кожен з яких виконує певну функцію. До основних функцій професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів віднесені: нормативна, регулятивна, комунікативна та професійно-діяльнісна. Визначено критерії сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів у процесі фахової підготовки: когнітивний; особистісний; діяльнісний. Виділено рівні сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх

юристів: високий, середній та низький. Експериментально підтверджено ефективність визначених нами організаційно-педагогічних умов та педагогічної технології формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, професійна підготовка, майбутні юристи, експериментальне дослідження.

Актуальність (Introduction). Юридична освіта є фундаментом юридичної професії. Юридична освіта базується на поєднанні загальних та спеціалізованих знань у процесі навчання, поєднання теорії та практики у юридичному навчанні. Але поза увагою залишається формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів. Тому професійна підготовка майбутніх юристів потребує вдосконалення змісту юридичної освіти з метою орієнтації на формування професійних ціннісних орієнтацій. Вирішення цього питання стримують певні суперечності. Основною причиною таких суперечностей, на наш погляд, є відсутність науково обґрунтованих організаційно-педагогічних умов, від яких залежить успішне формування професійних ціннісних орієнтацій майбутнього юриста у процесі фахової підготовки. Існуючі суперечності у розбіжності індивідуальних систем ціннісних орієнтацій та соціально значущої системи професійних цінностей майбутніх юристів на практиці професійної освіти зумовлює необхідність перегляду існуючих підходів на користь його аксіологізації.

Аналіз останніх джерел та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Для змістовного визначення поняття «професійні ціннісні орієнтації» важливими для нас були погляди В. Денисенко, З. Курлянд, О. Мартинюк, А. Шарова.

Професійні ціннісні орієнтації фахівця-юриста - суб'єктивне, індивідуальне віддзеркалення у його психіці і свідомості соціальних цінностей професії; наявність професійної ціннісної орієнтації припускає існування відносно стійкої системи спрямованості інтересів і потреб на визначену діяльність [2, с.86-97]. Професійні ціннісні орієнтації, на думку О.Мартинюк, це система інтегрованих смислових установок, яка визначає ставлення фахівця до сутнісних сторін професійної діяльності та до її суб'єктів [3, с. 183-191]. А. Шарова професійні цінності визначає як орієнтири, на основі котрих людина обирає виконує свою професійну діяльність [5]. В. Денисенко розглядає професійні ціннісні орієнтації як систему професійної спрямованості та ставлення до професії, до її різних сторін, що виступають у якості суспільно-соціальних цінностей, які є критерієм оцінки будь-якого виду професійної діяльності та основою ставлення особистості до обраної професії [1, с.103-107.].

Мета (Purpose). полягає у висвітленні наукових результатів експериментального дослідження формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів у процесі фахової підготовки.

Результати (Results). Проведений теоретичний аналіз та дослідно-експериментальна робота, здійснена в рамках нашого дослідження, дозволили розкрити методологічні, дидактичні та методичні аспекти вивчення реального змісту професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів. Встановлено, що перспективним напрямком підвищення якості підготовки майбутніх юристів є формування системи його професійних ціннісних орієнтацій, яка виявляє ціннісну позицію особистості по відношенню до професійної діяльності.

На основі аналізу наукових джерел, що розкривають положення теорії цінностей, ми визначили професійні ціннісні орієнтації майбутніх юристів як систему цінностей, ціннісних орієнтацій, смислів та установок на правничу і соціально-значиму діяльність, що утворюють унікальну аксіосферу особистості, яка відображає особистісну, професійну та соціальну направленість юриста.

Підтверджено, що система сучасних соціальних умов, покликаних сприяти ефективності освоєння змісту професійних цінностей майбутніми юристами, неповноцінна. Це проявляється в тенденції до індивідуалізму, особистого успіху, прагматизмі. Переорієнтація на себе, особисте благополуччя і самозбереження призводить до часткової девальвації цінності служіння суспільству і державі, що неприйнятно для майбутніх юристів. Тому фахову підготовку майбутніх юристів ми пов'язуємо з формуванням загальнолюдських і соціально значущих професійних цінностей.

З урахуванням специфіки професійної юридичної діяльності нами розроблено структуру професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів. У процесі дослідження структурно-

го складу професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів виділено аксіологічний (позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності; розуміння цінності правничої діяльності; усвідомлення значущості юридичної професії; сукупність особисто значущих і ціннісних прагнень, ідеалів, переконань, поглядів, ставлень до предмету діяльності майбутнього юриста), психологічний (ступінь переживань ставлення до майбутньої професії; емоційні ставлення; почуття), мотиваційний (пізнавальні мотиви, які пов'язані зі змістом професійного навчання; потреби, які забезпечують професійну направленість; мотиви досягнення успіху в навчанні; мотиви поведінки; мотиви соціального співробітника), когнітивний (система і цілісність знань про загальнолюдські цінності юридичної діяльності; значущість цінностей для суспільства; спеціальні знання; усвідомлення значущості цінностей) і прогностичний (модель майбутньої поведінки у професійній діяльності; плани діяльності) компоненти, кожен з яких виконує певну функцію. До основних функцій професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів віднесені: нормативна, регулятивна, комунікативна та професійно-діяльнісна.

Характеристики професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів, виявлених під час дослідження, підтвердили їх значущість у підготовці фахівця правознавчої системи і дозволили визначити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови: 1) усвідомлення значущості професійних цінностей; 2) наявність змісту навчальних дисциплін орієнтованого на формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів у процесі фахової підготовки; 3) запровадження сучасних форм аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності майбутніх юристів.

У дисертації з'ясовано критерії сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів:

- когнітивний (усвідомлення сутності професійних ціннісних орієнтацій, розуміння майбутнім юристом їх значення у здійсненні юридичної діяльності);
- особистісний (направленість на юридичну діяльність, задоволення вибором професії, наявність емоційно-позитивного ставлення до професії юриста);
- діяльнісний (готовність до юридичної професійної діяльності, активність самоорганізації в процесі підготовки до професійної діяльності).

З метою дослідження реального стану організації навчального процесу з формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів, рівня їх сформованості проведено констатувальний експеримент

Визначено рівні сформованості означеного феномену в студентів-першокурсників і випускників.

Змістовні характеристики ціннісних орієнтацій покладено в основу виділення трьох рівнів сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів: високий, середній і низький.

Високий рівень характерний для студентів, які орієнтовані на: усвідомлення сутності професійних ціннісних орієнтацій; зорієнтованість на подальшу працю у сфері юриспруденції, професійний саморозвиток і самореалізацію; високий рівень в почуттях обов'язку, діях, вчинках і ставленні студента, властивий високому потенціалу духовного розвитку; зорієнтованість на професійні цінності; доброзичливе та позитивне ставлення до людей; виявлення справедливості, відповідальності, об'єктивності, цілеспрямованості, наполегливості, інтересу до професії юриста та професійного зростання; високу активність у громадській діяльності; повагу до держави, її законів та права.

Середній рівень відзначається частковим усвідомленням сутності професійних ціннісних орієнтацій; ситуативною цікавістю до професійного зростання, достатньою повнотою, глибиною знань, сформованістю умінь варіативного характеру; невідповідністю між усвідомленням сутності професійних ціннісних орієнтацій та виявленням їх на практиці; ситуативним характером громадської активності; ситуативністю виявлення почуття обов'язку та відповідальності у діях, вчинках і ставленні до оточуючих; відсутністю вираженого прагнення до самоосвіти.

Низький рівень відзначається байдужим ставленням до професійного розвитку, пасивністю в опануванні професії юриста, відсутністю бажання працювати у сфері юриспруденції; низьким рівнем усвідомлення сутності професійних ціннісних орієнтацій; нездатністю виявля-

ти ініціативу; пасивною громадською позицією; відсутністю почуття обов'язку; неповагою до права; невпевненістю поваги до правових норм.

З цією метою використано обґрунтовані, апробовані на практиці методики: «Квадрат професій», «Квадрат цінностей», «Психогіометричний тест», методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), методика вивчення мотивації професійної кар'єри Е. Шейна, методика «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах», «Дослідження професійних ціннісних орієнтацій методом незакінчених речень» [4].

1. Рівні сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів

Групи	Майбутні юристи		
	Високий	Середній	Низький
I курс	16,3	60,8	22,9
IV курс	18,8	64,0	17,2

Виявлено низький рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів як у студентів-першокурсників (22,9%), так і у випускників юридичних інститутів (17,2%).

Результати констатувального експерименту виявили пріоритетні ціннісні орієнтації майбутніх юристів: «користь людям», «престиж професії», «дотримання прав людини», «самовираження в роботі», «професійна кар'єра» та засвідчили низький рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів в значній частини респондентів першого і четвертого курсів. Встановлено, що причиною низького рівня сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів є відсутність відповідних організаційно-педагогічних умов організації навчального процесу. У зв'язку з цим виникла необхідність розробки й обґрунтування авторської педагогічної технології, впровадження якої забезпечить формування у майбутніх юристів професійних ціннісних орієнтацій.

В розробленій педагогічній технології «Формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів» виокремлено три етапи: проектно-пошуковий (проведення психолого-педагогічної діагностики; формування професійної та особистісної аксіосфери; дослідження відповідності визначених нами організаційно-педагогічних умов; виявлення системи професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів), змістовно-процесуальний (модифікація системи навчальної роботи; організація системи виховних заходів, спрямованих на формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів), оцінно-коригувальний (перевірка та корекція процесу формування професійних ціннісних орієнтацій).

Зміст і послідовність етапів педагогічної технології формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів відповідають сутності, змісту та структурі професійних ціннісних орієнтацій, а засоби, форми, методи, прийоми спираються на основні вимоги, що висувуються до вищої професійної юридичної освіти студента. Вирішення завдань педагогічної технології забезпечило ефективність процесу формування професійних ціннісних орієнтацій майбутнього юристів.

Формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів складний процес змістовно-процесуального етапу нашої педагогічної технології, він реалізується за допомогою таких психологічних механізмів як інтеріоризація (присвоєння студентом професійних цінностей), ідентифікація (трансформація особистості студента на основі професійних цінностей), інтерналізація (самопроекування особистості студента в професії) (І. Бех, Н. Вознюк, О. Донцов, П. Ігнатенко, В. Крижко, Ю. Пелех, Л. Романюк, Н. Ткачова).

Упровадження запропонованої педагогічної технології відбувалося у процесі формування експерименту. Встановлено, що ресурси педагогічної технології з дотриманням визначених в дисертаційному дослідженні організаційно-педагогічних умов забезпечили успішне формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів, про що свідчать порівняльні дані рівнів сформованості професійних ціннісних орієнтацій у студентів експериментальних і контрольних груп до та після формувального впливу.

Таблиця 2. Порівняння даних рівнів сформованості у студентів професійних ціннісних орієнтацій майбутнього юриста (у %)

Рівень сформованості	Групи студентів			
	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
високий	16,3	16,0	26,7	18,1
середній	60,8	63,4	60,7	62,8
низький	22,9	20,6	12,6	19,1

Аналіз результатів формувального експерименту показав, що на прикінцевому етапі відбулися відчутні позитивні зміни у професійній підготовці майбутніх юристів.

Після здійснення формувальних впливів засобами нашої педагогічної технології (формувальний експеримент) виявлено позитивні зрушення в сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів. низький рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів складає 12,6%, середній рівень - 60,8%, високий рівень - 26,7% , тобто відбулося скорочення на 6,5 % респондентів на низькому рівні і зростання на 7,6% на високому рівні. Достовірність і наукова обґрунтованість цих положень та інших результатів дослідження забезпечувалась валідністю й надійністю стандартизованих психодіагностичних методик.

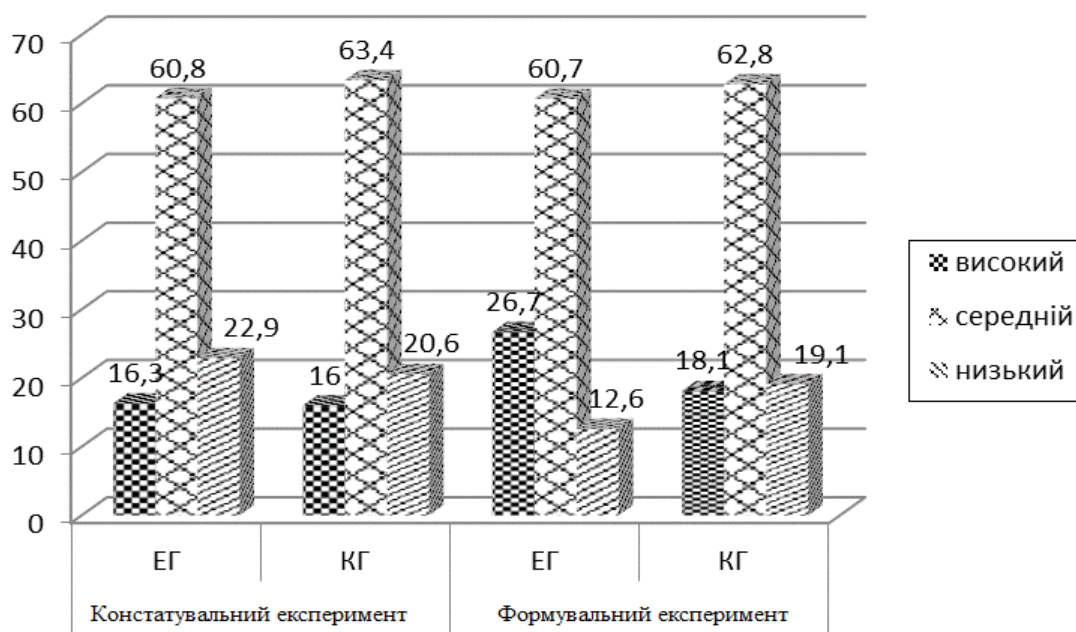

Рис. 1. Рівні сформованості професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів

Для порівняння результатів даних, отриманих до та після формувального етапу експерименту, аналізу ефективності визначених організаційно-педагогічних умов формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів було застосовано метод математичної статистики – критерій Пірсона. Здійснивши обчислення, ми отримали $\chi^2 = 11,2685$. Так як $\chi_{емп} = 11,2685 > 5,99 = \chi_{0,05}^2$, то достовірність різниці характеристик експериментальної та контрольної груп після експерименту складає 95%. Це дозволило зробити висновок, що різниця між даними експериментальної й контрольної вибірки не є випадковою, вона виникла внаслідок реалізації в навчальному процесі ВНЗ авторської педагогічної технології формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів.

Висновок. Отже, результати експериментального дослідження показали дієвість авторської педагогічної технології та її ефективність у формуванні професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. Сформовані професійні ціннісні орієн-

тацій майбутніх юристів були оцінені та статистично перевірені. Результати експериментальної перевірки підтвердили ефективність створених у навчальному процесі ВНЗ організаційно-педагогічних умов формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів.

Список використаних джерел

1. Денисенко В.В. Соціальний аспект підготовки майбутніх учителів початкових класів / В.В. Денисенко // Соціальна робота в Україні і за рубежом: психолого-педагогічні, правові, соціологічні, медичні аспекти : зб. наук. ст. - Ужгород-Херсон : Мистецька лінія, 2002. – С.103-107.
2. Курлянд З.Н. Личностно-ориентированное педагогическое образование как фактор формирования ценностных ориентаций будущих учителей / З.Н. Курлянд // Народное образование. – 2004. – № 4. – С.86—97
3. Мартинюк О.Б. Дослідження професійних ціннісних орієнтацій вчителя як цілісної системи / О.Б. Мартинюк // Ценностные приоритеты образования в XXI веке: материалы междунар. науч.-практ. конф. – Луганск, 2003. – С. 183-191.
4. Мурзіна О.А. Формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх правознавців / О.А. Мурзіна // Методичні рекомендації, Київ, 2016. – 156 с.
5. Шаров А.А. Исследование ценностных ориентаций [Электронный ресурс] / А.А. Шаров. – Режим доступа : <http://psychology.net.ru>

References

1. Denysenko, V.V. (2002). Sotsialnyi aspekt pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv [The social aspect of training of future primary school teachers]. Social Work in Ukraine and abroad: psychological, educational, legal, sociological, medical aspects: Coll. Science. Art. Uzhgorod-Kherson: Line Art, 103-107.
2. Kurlyand, Z.N. (2004). Lichnostno-orientirovannoe pedagogicheskoe obrazovanie kak faktor formirovaniya tsennostnykh orientatsiy buduschih uchiteley [Personality-oriented pedagogical education as a factor of the formation of value orientations of future teachers]. Education, 4, 86-97.
3. Martyniuk, O.B. (2003). Doslidzhennia profesiinykh tsinnisnykh oriientsii vchytelia yak tsilisnoi systemy [Study of professional value orientations of the teacher as a whole system] // Value priorities of the education in the twenty-first century: materials of internat. scien. and practical. conf. Lugansk, 183-191.
4. Murzina, O.A. (2016). Formuvannia profesiinykh tsinnisnykh oriientsii maibutnykh pravoznavtsiv [Formation of professional value orientations of future lawyers]. Methodical recommendations. Kyiv, 156 s.
5. Sharov, A.A. Issledovanie tsennostnykh orientatsiy [Study of value orientations]. Available at : <http://psychology.net.ru>

РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Е.А. Мурзина

Аннотация. В статье осуществлен анализ результатов экспериментального исследования. Установлено, что перспективным направлением повышения качества подготовки будущих юристов является формирование системы профессиональных ценностных ориентаций, которая выявляет ценностную позицию личности по отношению к профессиональной деятельности. В нашем исследовании мы определили профессиональные ценностные ориентации будущих юристов как систему ценностей, ценностные ориентации, смыслов и установок на юридическую и социально-значимую деятельность, которые образуют уникальную аксиосферу личности, отражающую личностную, профессиональную и социальную направленность юриста. С учетом специфики профессиональной юридической деятельности нами разработана структура профессиональных ценностных ориентаций будущих юристов. В процессе исследования структурного состава профессиональных ценностных ориентаций будущих юристов выделены аксиологический, психологический, мотивационный, когнитивный и прогностический компоненты,

каждый из которых выполняет определенную функцию. К основным функциям профессиональных ценностных ориентаций будущих юристов отнесены: нормативная, регулятивная, коммуникативная и профессионально-деятельностная. Определены критерии сформированности профессиональных ценностных ориентаций будущих юристов в процессе профессиональной подготовки: когнитивный; личностный; деятельностный. Выделены уровни сформированности профессиональных ценностных ориентаций будущих юристов: высокий, средний и низкий. Экспериментально подтверждена эффективность определенных нами организационно-педагогических условий и педагогической технологии формирования профессиональных ценностных ориентаций будущих юристов.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, профессиональная подготовка, будущие юристы, экспериментальное исследование.

RESULTS OF EXPERIMENTAL RESEARCH OF FORMATION OF PROFESSIONAL VALUE ORIENTATIONS OF FUTURE LAWYERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

E.A. Murzina

Abstract. The results of experimental research were analyzed in the article. It was determined that the formation of the system of professional value orientations which reveals a value position of the personality with respect to professional activity is a perspective direction to improve the quality of training of future lawyers. In our study we defined professional value orientations of future lawyers as a system of values, value orientations, meanings and attitudes on legal and socially meaningful activities that form a unique axiosphere of the personality which reflects personal, professional and social orientation of the lawyer. Considering the specificity of professional legal activity we have developed professional value orientations of future lawyers. During the research of structural composition of professional value orientations of future lawyers it was highlighted axiological, psychological, motivational, cognitive and prognostic components, each of which performs a specific function. The main functions of professional value orientations of future lawyers were assigned: normative, regulatory, communicative, professional and activity function. The criteria of the formation of professional value orientations of future lawyers in the process of professional training were determined: cognitive; personal and active. Levels of professional value orientations of future lawyers were highlighted: high, medium and low. The effectiveness of organizational and pedagogical conditions and pedagogical technology of the formation of professional value orientations of future lawyers were experimentally confirmed.

Keywords: values, value orientation, professional training, future lawyers, experimental study.

УДК 371.13.013.42

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ / ПЕДАГОГІВ ДО ПРЕВЕНТИВНОЇ РОБОТИ: ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ

О. В. НАКОНЕЧНА, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: o.nakonechnaya@nubip.edu.ua

Анотація: У статті узагальнено основні об'єкти соціальної профілактики та схарактеризовано їх специфіку. Проведено ранжування і визначено необхідні для проведення профілактичної роботи особистісні якості. З урахуванням специфіки об'єктів соціальної профілактики та результатів опитування фахівців-практиків розкрито зміст підготовки майбутніх фахівців до превентивної роботи, який відображають теоретичний, технологічний та особистісний модулі.

Ключові слова: соціальні педагоги, соціальні працівники, професійна підготовка, превентивна робота, соціальна профілактика.

© О.В.Наконечна, 2017